

Світлана Денисюк Валерій Корнієнко

Вінницький національний технічний університет

ЧИННИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Svitlana Denysiuk, Valerii Korniienko. Factors and peculiarities of adaptation of the internally displaced people in Ukraine.

The article analyses the problems of political adaptation of Ukrainians. Military conflict in the East of Ukraine, annexation of the Crimea, socioeconomic crisis, distrust to power institutions have all caused a number of issues associated with the internally displaced people. Political adaptive relations in the society are viewed as processes of identification in which a person identifies him/herself with certain aims and political values.

The main problem, which internally displaced people face, include access to social services, having a constant place of residence and registering at the new place of residence. Such citizens receive help through oblast administrations and NGOs. As practice shows, the actions of the authorities regarding the problems of internally displaced people are mostly of a declarative nature. However, in addition to social and psychological, political adaptation is also important as it facilitates the integration of a society and its development.

Factors that influence the political adaptation of internally displaced people in the modern Ukrainian society have been identified. 1. The set system of relations between a person and the state is ruined due to state institution crisis and power decentralization. 2. The possibilities for political activity of individuals as well as social groups in the course of exercising their rights and satisfying their interests are widened. 3. Activation of non-governmental institutions facilitates the organized citizen participation in the political process, which facilitates the popularization of an active public opinion. 4. Peculiarities of the work of political actors, their reputation, level of responsibility and efficiency. 5. Social environment of a person, level of his/her education and political culture. 6. Mass media, which popularize certain patterns of political behavior, manipulate consciousness, impose stereotypes etc.

The author notes that internally displaced people are limited in their rights and freedoms in comparison with the rest of the population (deprivation of the right to vote, discriminative control of their place of residence, limitations as to the choice of a banking institution for receiving pensions and social support etc.). internally displaced people actually have no right to participate in solving local issues, despite the fact that this right is guaranteed by the Constitution of Ukraine. By this we mean participation in public hearings, local initiatives, general assembly of the community. In addition, internally displaced people cannot participate in establishment of bodies of population self-organization, which is one of the important forms of participation of territorial community members in solving local issues.

There is an ambiguous attitude towards the IDPs from the East of Ukraine – compassion mixed with apprehension. On the one hand, local authorities wish to provide maximum possible help for the internally displaced people. At the same time, there is a growing tension in the relations due to the increasing number of citizens who died in the zone of the conflict.

One of the key problems that hinders the adaptation of IDPs is the absence of a common national program concerning the internally displaced people as well as of a body that would be directly responsible for dealing with the issues of IDPs. Consequently, displaced people cannot trust state institutions, may perceive the political system as an enemy that does not facilitate their socialization.

The process of political adaptation of internally displaced people to the change of political space has certain peculiar features. 1. Social disorientation is caused by the deformation of the socioeconomic system of a society and is a consequence of destruction of social links, statuses and roles, the system of political norms, behavioral ideals. 2. New social identification happens through establishment of new social identities and entering the institutional structure of a society. 3. Collective political participation is carried out through citizen associations, influence on making important political decisions is made at the level of non-governmental institutions. 4. Tolerance to value foundations of a democratic society is being established.

Key words: adaptation, political adaptation, internally displaced person, political behavior, political consciousness.

Соціально-політичні процеси, що відбуваються в Україні, характеризуються різноманітними змінами, які актуалізують проблему політичної адаптації, зумовлену, наприклад, зміною громадянства і необхідністю інтеграції в нову політичну систему [1, с. 600] або істотними перетвореннями тієї політичної системи, в рамках якої громадяни вже мали досвід реалізації своїх політичних прав. Останній випадок характеризує політичну адаптацію українських громадян через військовий конфлікт на Сході нашої держави, анексію Криму, соціально-економічну кризу, недовіру до владних структур, нарешті, пов'язує із проблемою внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

У науковій літературі адаптацію переважно розглядають як соціально-культурний або політико-культурний феномен пристосування, як механізм ставлення особистості до соціально-політичних умов буття. Ці аспекти адаптації знайшли відображення у працях М. Анохіна, А. Бобрук, І. Жданова, О. Карпяка, А. Лобанової,

О. Разумовського, М. Кджаняна, С. Чернишова та ін. Окремі складові механізмів політичної адаптації розроблені у доробках таких вчених, як В. Горбатенко, Ф. Кирилюк, М. Малиха, І. Міхєєва, О. Резнік та ін.

Зокрема, О. Медведєв проаналізував механізми адаптації особистості до політичної системи. Аналіз зазначених наукових праць із проблем політичної соціалізації, зовнішніх і внутрішніх аспектів адаптації особистості свідчить, що недостатньо розглядаються особливості саме політичної адаптації громадян, ВПО та внутрішньо-системні чинники, що визначають якість адаптації. Тому метою статті є дослідження особливостей процесу політичної адаптації ВПО в сучасному українському суспільстві.

Відомі різноманітні визначення адаптації. Зарубіжні дослідники розглядають пов'язані з нею проблеми, використовуючи переважно традиційні або модифіковані підходи (нормативний, теоретичний, інтерпретативний) і концепції (біхевіоризм, символічний інтеракціонізм тощо), коли проблема залучення особистості до політичного простору постає як процес її політичної соціалізації через «політичну підтримку», «рольовий тренінг» [2, с. 3]. Політико-адаптивні стосунки у соціумі розглядаються як процеси ідентифікації, де особистість отожднює себе з певними цілями й політичними цінностями.

Політична адаптація являє собою процес трансформації політичних орієнтацій, уподобань, моделей політичної поведінки суб'єктів під впливом змін у політичній системі. Для пересічних громадян, які не мають можливості впливати на політичний процес безпосередньо, серцевину процесу адаптації становить перетворення оціночних суджень щодо політичних інститутів, політичних лідерів, політичних подій, а оціночні судження, в свою чергу, багато в чому визначають домінуючі типи політичної поведінки.

Природно, що політична адаптація є похідною від соціальної адаптації і близькою до поняття «політична соціалізація». Соціальна адаптація – це адаптивна діяльність людини, що зумовлена змінами соціальної реальності, пов'язана з певною оптимізацією. Вона є відповіддю на зміни, взаємодією індивіда з навколишнім соціальним середовищем. Структура адаптивної діяльності при цьому передбачає оцінювання характеру та значущості змін. Необхідна також корекція поведінки особистості та перетворення навколишнього середовища.

Політична адаптація має принципову функціонально-змістовну відмінність від усіх інших видів адаптації, тому що від політико-адаптивних дій особи певною мірою залежить її здатність до активного перетворення системи суспільно-політичних стосунків, що, у свою чергу, орієнтує її діяльність на досягнення вагомих політичних цінностей, які задовольняють потреби конкретних суб'єктів і суспільства.

У політичній науці адаптація тлумачиться подвійно: як процес пасивного пристосування суб'єкта до вимог політичного простору, зокрема, до готових шаблонів, зразків поведінки, політичних цінностей, норм, ідеалів, символів, традицій, переданих від одного покоління до іншого, або як процес активного взаємного перетворення суб'єкта і умов реалізації його політичних ролей, активного вибору особистістю політичних цінностей і норм на основі стрижневих орієнтацій, що вже склалися у неї під впливом соціально-групових факторів середовища.

У першому випадку найвагомими факторами політичної адаптації є так звані стресори, що характеризують негативні реакції суб'єкта на зміни соціально-політичних обставин. Такими стресорами можуть бути різні обставини: економічні (безробіття, банкрутство або його очікування), сімейні (розлучення, неповна родина, дитяча смертність), побутові (нещасні випадки), політичні події (мітингова активність населення, падіння авторитету політичного лідера, діяльність радикальних організацій) тощо.

У другому випадку політична адаптація досліджується у зв'язку з порушенням рівноваги між цілями й поведінковими реакціями суб'єкта, специфікою фаз і контактів останнього з середовищем, особливостями асиміляції суб'єктом соціальних реалій через наявні у нього схеми поведінки й орієнтації у політиці, а також іншими особливостями взаємних стосунків особи і суспільства. Політична адаптація особи залежить від її здатності засвоювати нові цілепокладання, щоб встигнути адаптуватися до інноваційних змін політичних цілей і механізмів влади. Інерційність цілепокладання залежить від національних традицій, соціального складу населення, рівнів його культурного й освітнього розвитку, розподілу за статтю, віком, професіями тощо.

Політична адаптація є механізмом політичної соціалізації людини, що є тривалим, безперервним процесом входження особи до різноманітних соціально-політичних зв'язків у суспільстві. На відміну від соціалізації, політична адаптація є ситуативним і дискретним процесом, пов'язаним із соціально-політичними інноваціями у життєдіяльності людини, тому і є необхідним механізмом її політичної соціалізації.

Розглядаючи політичну адаптацію ВПО, нагадаємо, що внутрішньо переміщені особи – це особи, які були змушені покинути своє постійне місце проживання, але не залишили територію держави [3, с. 7]. За Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року «внутрішньо переміщеною особою є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, яка перебуває на території України на законних підставах та має право на постійне проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків

збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру» [4].

Масове переселення людей з Донецької та Луганської областей почалось у 2014 році, за даними Міністерства соціальної політики України, станом на 5 лютого 2018 року, взято на облік 1 493 057 переселенців або 1 218 611 сімей з Донбасу і Криму [5]. Діяльність органів державної влади, попри критику, залишається головним компонентом у питанні розв'язання проблем переселенців. Зокрема, можна відзначити оперативну діяльність українських парламенту та уряду, які, реагуючи на значний потік переселенців, прийняли низку нормативних актів, а саме: Постанови Кабінету Міністрів України «Про облік осіб, які переміщуються з тимчасово окупованої території України та районів проведення антитерористичної операції» [6] та «Деякі питання оформлення і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції» [7], а також Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [4]. Ці документи не є статичними, до них постійно вносяться зміни, що допомагає законодавчо врегульовувати нововиявлені проблеми внутрішньо переміщених осіб. Так, з початку конфлікту Україна не ухвалила окремого законодавства щодо переселенців з інвалідністю. Навіть у законі про переселенців немає статті, яка б надавала додатковий захист людям з інвалідністю. Переселенці з інвалідністю мають лише ті права, які існують в усіх людей з інвалідністю в Україні [8].

Головними питаннями, які постають перед ВПО, є питання їх доступу до соціальних послуг, наявність постійного житла та оформлення реєстрації за місцем проживання. Допомога ВПО, в першу чергу, організовується через обласні адміністрації і громадські організації.

Як засвідчує практика, дії української влади стосовно проблем ВПО мають переважно декларативний характер. Фактично допомогу цій категорії населення надають волонтери, приватні підприємці та мешканці тієї чи іншої місцевості, в яку переселяють вимушених мігрантів. Проте важливою для ВПО є не лише соціальна, психологічна, але й політична адаптація, яка сприяє інтеграції суспільства та його розвитку.

Можна назвати такі вагомі чинники, що впливають на політичну адаптацію ВПО у сучасному українському суспільстві.

По-перше, зруйнована усталена система стосунків особи та політичної системи внаслідок кризи державних інституцій та децентралізації влади.

По-друге, розширення можливостей політичної діяльності індивідів і соціальних груп у процесі реалізації своїх прав та задоволення інтересів.

По-третє, активізація недержавних інституцій, що сприяє організованій участі громадян у політичному процесі, популяризації активної громадянської позиції.

По-четверте, особливості діяльності політичних акторів, їх репуґація, міра відповідальності та ефективності.

По-п'яте, соціальне оточення особи, рівень її освіти та політичної культури.

По-шосте, засоби масової комунікації, які популяризують певні зразки політичної поведінки, маніпулюють свідомістю, нав'язують стереотипи тощо.

Крім перерахованих чинників, варто зазначити, що ВПО є обмеженими у своїх правах і свободах порівняно з постійним населенням (позбавлення їх виборчих прав, дискримінаційний характер контролю місця проживання, обмеження вибору банківської установи при одержанні пенсій і допомоги тощо). ВПО фактично не мають права брати участь у розв'язанні місцевих справ, хоча на рівні Конституції України таке право їм гарантоване. Йдеться про участь у громадських слуханнях, місцевих ініціативах, загальних зборах громади. Також ВПО позбавлені можливості брати участь у створенні органів самоорганізації населення – однієї з важливих форм участі членів територіальних громад у вирішенні місцевих справ.

Звичайно, на практиці першочерговою є потреба налагодження стосунків між ВПО та місцевими мешканцями. Загалом до переселенців зі Сходу України простежується дуалістичне ставлення: до співчуття додається настороженість. Наявним є прагнення місцевої громади надати максимум допомоги ВПО. Водночас, проблеми у взаєминах посилюються у зв'язку зі зростанням кількості загиблих у зоні конфлікту громадян. Особливе психологічне несприйняття викликають прибулі зі Сходу молоді та здорові чоловіки. Побутує думка, що вони збираються «відсидітися» аж до закінчення війни на Донбасі, а за визволення його від терористів мають проливати кров і віддавати свої життя мобілізовані до армії наші земляки, в яких є на утриманні дружини, діти, батьки похилого віку.

Складно пояснити, чому мешканці інших регіонів воюють на Сході, а «східняки» відсиджуються в тилу. Негативне ставлення викликає й не завжди адекватна поведінка самих переселенців. Розповідають про нечуване нахабство деяких переселенців, чи не першими словами яких у спілкуванні було: «Донбас багато років вас годував. А тепер ви нас годуйте!» Якщо людина, котра мимоволі стала нашим гостем, з порога

виголошує такі вбиті їй у голову спекулятивні сентенції, то, з одного боку, дуже важко переконати її в протилежному, а, з другого, – вона не може розраховувати після такого на позитивне ставлення до себе [9].

Тому, за умов негативного сприйняття ВПО, важко говорити про політичну адаптацію, що сприятиме їх інтеграції та конструктивній політичній діяльності. Крім того, ВПО є неоднорідною групою, люди різняться за рівнем освіти, політичної культури, статусом тощо.

Результати соціалізації та адаптації, в тому числі політичної, ілюструють наступні дані: 61% опитаних ВПО заявили, що не відчувають до себе негативного ставлення на новому місці проживання. При цьому 3% опитаних переселенців відчувають упереджене ставлення до себе постійно, 11% – періодично, 21% – відчувають поодинокі випадки, а 5% було важко відповісти на питання. Серед тих, хто відчуває упереджене ставлення до себе, 50% повідомили, що відчувають подібне ставлення з боку звичайних людей (колеги, сусідів), 31% – державних службовців, 30% – орендодавців, 22% – роботодавців, 10% – вчителів, лікарів і 4% – правоохоронних органів [10].

Таким чином, масштаби і тенденції сучасної міграції українців, як зовнішньої, так і внутрішньої, є досить істотними і дають підстави розглядати її як вияв кризи. Причини, що її зумовили, – це збройний конфлікт на Південному Сході держави, а головне – тотальне зубожіння населення та зростаюча недовіра до влади, яка виявилася нездатною запропонувати та здійснити ефективні дії щодо розв'язання проблем. Стосується це й українських громадян, які стали вигнанцями у власній державі. Нормативно-правова база щодо ВПО загалом є недостатньою: базовий закон є декларативним, а прийняті упродовж 2014–2017 рр. Кабінетом Міністрів України акти не вирішують повною мірою проблем повсякденного життя і захисту переселенців. Однією з головних проблем, яка заважає адаптації переселенців, є відсутність єдиної національної програми в Україні щодо внутрішньо переміщених осіб, і органу, який би безпосередньо займався питаннями переселенців [8]. Відповідно, переміщені особи можуть не довіряти державним інституціям, сприймати політичну систему як ворожу і таку, що не сприяє їх соціалізації.

Процес політичної адаптації ВПО до змін політичного простору має характерні риси. По-перше, соціальна дезорієнтація викликана деформацією соціально-економічної системи суспільства та є наслідком руйнації соціальних зв'язків, статусів та ролей, системи політичних норм, взірців поведінки [11, с. 53]. По-друге, нова соціальна ідентифікація відбувається шляхом встановлення нових соціальних ідентичностей та входження до інституціональної структури суспільства. По-третє, колективна політична участь здійснюється через об'єднання громадян, вплив на прийняття важливих політичних рішень відбувається на рівні недержавних інститутів. По-четверте, утверджується толерантність до ціннісно-нормативних засад демократичного суспільства.

Таким чином, можна зробити висновок, що політична адаптація ВПО до нових умов політичного життя характеризується активізацією широких верств населення у різних формах політичної участі; кооперуванням громадян у добровільні об'єднання, членством у різного роду колективах. Сьогодні є актуальним встановлення формальних правил унормування політичної діяльності ВПО, що сприятиме їх соціально-політичній адаптації, адже вона є важливою передумовою для належного забезпечення їхніх прав у найближчому майбутньому, чинником громадянської консолідації. Проте, всупереч Конституції України, ВПО фактично позбавлені права голосу на місцевих виборах, вони не можуть обирати народних депутатів у одномандатних округах, а також брати участі в діяльності органів самоорганізації населення. Поліпшити ситуацію допомогло б, зокрема, створення єдиного центрального органу, відповідального за всі питання, пов'язані з переселенцями, створення єдиної електронної бази даних, у якій можна було б отримати інформацію про людину, незалежно від того, де вона перебуває, без звернення до органів влади. Потребують подальшого дослідження питання, пов'язані з інтеграцією ВПО до тих соціальних груп, до яких вони приєднались. Йдеться про політико-психологічні, соціальні та культурні аспекти адаптації ВПО, враховуючи наявні субкультури та особливості менталітету.

1. Finifter A. W. Party identification and political adaptation of American migrants in Australia. *Journal of politics*. Gainsviill, 1989. Vol. 51. № 3. P. 599–630.

2. Карпак О. М. Політична адаптація в системі політичних відносин (теоретико-методологічний аналіз): автореф. дис. ... канд. політ. наук. Київ, 2010. 15 с.

3. Малиха М. І. До проблеми сутності поняття «внутрішньо переміщені особи»: державна політика та регіональна практика. *Грані*. 2015. № 8. С. 6–10.

4. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20.10.2014 р. № 1706-VII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/page2> (дата звернення 25.06.2018).

5. В Україні зареєстровано понад 1,49 млн переселенців / Мінсоцполітики. *Укрінформ: мультимедійна платформа іномовлення України*. 06.02.2018 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2396930-v-ukraini-zareestrovano-ponad149-mln-pereselenciv-minsocpolitiki.html> (дата звернення: 25.06.2018).

6. Про облік внутрішньо переміщених осіб: постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 р. № 509. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF> (дата звернення: 25.06.2018).

7. Деякі питання оформлення і видачі довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції: постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2015 р. № 79. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/79-2015-%D0%BF> (дата звернення: 25.06.2018).

8. Дем'яненко М. Актуальні проблеми переселенців в Україні. URL: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2006:aktualni-problemi-pereselentsiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 25.06.2018).

9. Гаврилович І. Ми не біженці, а вимушені переселенці. *Галичина*. 2014. 12 серпня.

10. Більшість переселенців не стикалися з дискримінацією: опитування. *Українська правда*. 2016. 25 жовтня. URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/25/> (дата звернення: 25.06.2018).

11. Ісхакова Н. Г. Політична адаптація населення в умовах становлення демократії. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: «Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін»*. 2011. Вип. 6. С. 52–57.